

XX საუკუნის ლიტერატურული ფენომენი - დისტოპიური რომანი

თამთა ამირანაშვილი

აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

tamta.amiranashvili@atsu.edu.ge

<https://doi.org/10.52340/lac.2022.762>

სიტყვა „დისტოპია“ პირველად ისტორიაში 1868 წელს ინგლისელმა ფილოსოფოსმა ჯონ სტიუარტ მილმა საპარლამენტო დებატების დროს გამოიყენა. ბუნებრივია, ამ ტერმინზე საუბრისას მილი ტომას მორის რომანის *უტოპია* (1516) სათაურით ხელმძღვანელობდა. „უტოპია“ მხატვრული ნაწარმოები ან სამეცნიერო ნაშრომია, რომელიც იდეალურ სახელმწიფო მმართველობას აღწერს, ხოლო „დისტოპია“ მხატვრულ ლიტერატურას მიეკუთვნება, „უტოპიის“ საპირისპირო ცნებას წარმოადგენს და ავტორიტარული ხელისუფლებისა და თანამედროვე სამყაროს უარყოფით ტენდენციებს გვიჩვენებს.

როგორც სოციოლოგი კრიშან კუმარი ამბობს, დისტოპიის წარმოშობა უტოპიის მსგავსად კაცობრიობის განვითარების გარდამავალ პერიოდებთანაა დაკავშირებული. მაგალითად, მორის „უტოპია“ XVI საუკუნეში დასავლეთ ევროპაში მიმდინარე ახალი აღმოჩენებისა და ძვრების, ინგლისის ფართომასშტაბიანი კოლონიალური ექსპანსიის დაწყების ეპოქაში შეიქმნა. XIX საუკუნის ბოლოსა და XX საუკუნის დასაწყისში უტოპიის ჟანრის აღორძინების მიზეზი დასავლური ცხოვრების ურბანიზაცია და ინდუსტრიალიზაციის განვითარება გახდა (კუმარი 2010: 551). იგივე შეგვიძლია ვთქვათ დისტოპიის შესახებ, რომლის წარმოშობა და გავრცელება XX საუკუნეში მიმდინარე მოვლენებსა და რადიკალურ ცვლილებებს უკავშირდება. პირველი და მეორე მსოფლიო ომები, საბჭოთა კავშირის დაარსება და მოგვიანებით სხვა ტოტალიტარული მთავრობების შექმნა, ჰიროსიმასა და ნაგასაკში ატომური ბომბების ჩამოგდება, ეკოლოგიური კრიზისი, ძალადობა, გენოციდი, ადამიანების მასობრივი გადასახლებები ცენტრალურ და აღმოსავლეთ ევროპაში, ევროპის განადგურებული ეკონომიკა და ცივი ომის დასაწყისი ნაყოფიერი ნიადაგი გამოდგა დისტოპიური ლიტერატურის ასაყვავებლად. ჩამოთვლილი მოვლენების საფუძველზე მრავალმა ადამიანმა ირწმუნა, რომ შესაძლოა მომავალი არა ნათელი ყოფილიყო როგორც ამას „უტოპია“ გვიჩვენებდა და გვპირდებოდა, არამედ ბნელი და უიმედო (კლეიესი 114: 2017).

სწრაფმა მეცნიერულმა თუ ტექნოლოგიურმა განვითარებამ კიდევ უფრო დააჩქარა უტოპიური იდეალისადმი რწმენის გაქრობა და დისტოპიური ხედვის წარმოშობა. უტოპიური ტრაქტატებისა და რომანების უმრავლესობა მეცნიერული განვითარებისკენ მიილტვის, რადგან მეცნიერებაში ხედავს ხსნას. მორი თვლიდა, რომ მეცნიერება დიდ როლს ასრულებს საზოგადოების მორალური ღირებულებების ჩამოყალიბებაში. ფრენსის ბეკონი ერთ-ერთი პირველი იყო, ვინც მეცნიერებასა და ტექნოლოგიაში ადამიანის ცხოვრების გაუმჯობესების გზები დაინახა. მის დაუმთავრებელ შრომაში *ახალი ატლანტიდა* (1627)

მეცნიერების შესახებ პოზიტიურ მოსაზრებებს ვხვდებით. *ადამიანებმა მოგვიანებით გაიაზრეს, რომ ბეკონის მიერ ნაწინასწარმეტყველებ ტექნოლოგიურ მიღწევებს სულაც არ ექნებოდა კაცობრიობის განმათავისუფლებლის ფუნქცია. მეცნიერება და ტექნოლოგია არამარტო ადამიანის შესაძლებლობების, არამედ ადამიანური სისუსტეების და ლიმიტის სიმბოლოდაც გადაიქცა.* დისტოპიური რომანების ავტორები მეცნიერების დამღუპველ ზეგავლენასა და ადამიანის ინსტრუმენტად ქცევის პროცესზე ალაპარაკდნენ.

XIX საუკუნის მეცნიერულმა აღმოჩენებმა - ჩარლზ დარვინის ევოლუციის თეორიამ და რუდოლფ იულიუს ემანუელ კლაუსიუსის თერმოდინამიკის მეორე კანონმა ეჭვის ქვეშ დააყენა განმანათლებლობის იდეა ადამიანის გონების ამოუწურავი შესაძლებლობების შესახებ. დარვინის ნაშრომში *სახეობათა წარმოშობა* (1859) დამუშავებული თეორია სელექციისა და გადარჩენის შესახებ გავრცელდა არა მარტო ბიოლოგიაში, არამედ თეოლოგიასა და პოლიტიკურ მეცნიერებებშიც. დარვინის შრომამ კითხვის ნიშნის ქვეშ დააყენა ბიბლიური ადამისა და ევას არსებობა, რის გამოც მრავალმა ადამიანმა ღმერთის არსებობის რწმენა დაკარგა. ავტორი ამტკიცებდა, რომ ადამიანმაც ისევე განიცადა ევოლუცია, როგორც დანარჩენმა ცოცხალმა არსებებმა. ინგლისელი ბუნებისმეტყველის ტომას ჰაქსლის აზრით, თუ ადამიანი პრიმიტიული ცხოველისგან განვითარდა, უკუქცევითი პროცესიც არ არის გამორიცხული და ადვილი შესაძლებელია ადამიანი ისევ ცხოველის მდგომარეობას დაუბრუნდეს (ჰაქსლი 1863: 37).

თერმოდინამიკის მეორე კანონი სამყაროს შესახებ ვიქტორიანული ეპოქის ხედვას უპირისპირდება. გერმანელი ფიზიკოსის კლაუსიუსის მიხედვით დახურული სისტემის ენტროპი დროთა განმავლობაში გაიზრდება, რაც ხელმისაწვდომი ენერჯის შემცირებას გამოიწვევს. ვიქტორიანულ რწმენასთან საპირისპიროდ, რომლის მიხედვით სამყარო დაუსრულებელი პროგრესის წყაროა, თერმოდინამიკის მეორე კანონი ამტკიცებს, რომ ენერჯის დეფიციტი კაცობრიობის გაქრობას გამოიწვევს (რაბკინი et al 1983: 73).

ფრიდრიხ ნიცშეს ფილოსოფია შეგვიძლია თამამად მივიჩნიოთ დისტოპიური აზროვნების საფუძვლად. ნიცშე მეცნიერებაში რელიგიის შემცვლელს ხედავს. მეცნიერებასა და რელიგიას შორის უფრო მეტი მსგავსებაა, ვიდრე განსხვავება. ადამიანები მანქანებს ისე ეთაყვანებიან, როგორც ეკლესიაში ღმერთს. მეცნიერებასა და რელიგიას დომინანტობისკენ სწრაფვა აერთიანებთ, რაც ტოტალიტარული რეჟიმის შექმნას შესაძლებელს ხდის. მეცნიერება და რელიგია ზღუდავს და იმორჩილებს ადამიანს, ხოლო მსგავსი ზეწოლისგან თავდასაღწევი საშუალება ხელოვნებაა. ნიცშეს მსგავსად მარტინ ჰაიდეგერიც თვლის, რომ ხელოვნება დეჰუმანიზაციის წინააღმდეგ იბრძვის (ბუკერი 1994: 35).

მოგვიანებით, ზიგმუნდ ფროიდის გამოკვლევებმა, რომლებიც ადამიანის ფსიქიკისა და ფსიქოლოგიის შესახებ მანამდე უცნობ აღმოჩენებს ეხებოდა, წინა პლანზე ადამიანის ცნობიერების ბნელი მხარე წამოსწია. ფროიდის შრომები განმანათლებლობის ეპოქის მეცნიერული იმპულსებითაა შთაგონებული, თუმცა ის გონების რწმენისადმი ეჭვსაც გამოთქვამს. სწორედ ფროიდი XX საუკუნეს უტოპიზმიდან დისტოპიურ პესიმიზმზე გადასვლის ეტაპად მიიჩნევს. ნაშრომში *კულტურით უკმაყოფილება* (1930) ადამიანების საზოგადოების ფროიდისეული სკეპტიკური აღწერა დისტოპიურ ლიტერატურას მოგვაგონებს. თავისი ბუნებისგან გამომდინარე ადამიანი მუდმივად ბედნიერების ძიებაშია, მაგრამ ფროიდი დარწმუნებულია, რომ ბედნიერების მიღწევა შეუძლებელია, რადგან ცივილიზაციის და მთავრობის მთავარი სურვილი ადამიანის თავისუფლების შეზღუდვაა. არ არსებობს ადამიანის კეთილდღეობაზე მზრუნველი იდეალური სახელმწიფო და მცდელობა სრულყოფილი სახელმწიფოს დაარსებისა სიკეთის ნაცვლად მხოლოდ

ბოროტებას მოიტანს. სოციალური დაწესებულებებისა და წესების რეფორმას ბედნიერებამდე იმიტომ არ მივყავართ, რომ ცივილიზაცია ადამიანურ იმპულსებს უპირისპირდება და ის ბედნიერების კი არა, უბედურების სათავეს წარმოადგენს. ცივილიზაცია ზღუდავს ისეთ ბუნებრივ ინსტინქტს, როგორც სექსუალური ლტოლვაა. ცივილიზაციისა და სტაბილური ცხოვრების დამკვიდრება მოითხოვს, რომ ეს იმპულსი შეიზღუდოს და გარდაისახოს საზოგადოებისთვის სასარგებლო ენერგიად პოლიტიკაში, მეცნიერებასა და ხელოვნებაში. დისტოპიურ ლიტერატურაში სექსუალურ შეზღუდვებზე აქცენტის გაკეთება ფროიდისგან მომდინარეობს.

ფროიდის კომენტარები „ბრბოს ფსიქოლოგიის“ შესახებ პირდაპირ მიგვანიშნებს XX საუკუნის ტოტალიტარიზმის დაფუძნებაზე. მეცნიერი ადამიანს უმწეო ჩვილს ადარებს, რომელსაც მამის მსგავსი ძლიერი მფარველი სჭირდება. ამის გამო, ბრბოს ადოლფ ჰიტლერისა და იოსებ სტალინისნაირი ლიდერების მიმართ ფანატიკური აღტაცება უჩნდება. დისტოპიურ ლიტერატურაში აღწერილი ტოტალიტარული მთავრობა მამის როლს ასრულებს, რომელიც ადამიანს მტკივნეული რეალობის აღქმისგან იცავს. ადამიანი ბუნებით აგრესიულია და ტოტალიტარული მთავრობის დაარსება მას აგრესიისგან გათავისუფლებაში ეხმარება. ადამიანის აგრესიული ინსტინქტი განტევების ვაცს პოულობს, რომელზეც აგრესია გადააქვს. განტევების ვაცის ფენომენი დისტოპიურ ლიტერატურაში ხშირად ჩანს, სადაც მთავრობა ყოველთვის გამორჩეულსა და განსხვავებულ ინდივიდს ესხმის თავს (ბუკერი 1994: 28-29).

მეორეს მხრივ, უტოპიური ოცნებების დამსხვრევა და დისტოპიის ჩასახვა ინდუსტრიულ რევოლუციასთან არის დაკავშირებული, რომელიც მთელ მსოფლიოს სტაბილურ პროგრესს ჰპირდებოდა, თუმცა საპირისპირო შედეგი მოჰყვა და ადამიანების, განსაკუთრებით კი მუშათა კლასის წარმოადგენლების მძიმე მდგომარეობაში ჩავარდნა გამოიწვია. ინდუსტრიულმა რევოლუციამ ევროპის ცხოვრების წესი შეცვალა - გაჩნდა ფაბრიკები და ქარხნები. მეორე მსოფლიო ომის თანმდევი წარმოუდგენელი ეკონომიკური ზრდა 30 წლის განმავლობაში 1970-იან წლებამდე გაგრძელდა. დასავლეთი იქცა იმ მატერიალისტურ მოდელად, რომლისკენაც ყოველი ქვეყნის საზოგადოება მისწრაფოდა. ლიბერალური დემოკრატიის, სოციალური კეთილდღეობისა და კაპიტალიზმის სინთეზს ლოგიკურად იდეალური სახელმწიფოს შექმნა უნდა გამოეწვია. რეგულარული პროგრესი კარგი მომავლის გარანტი უნდა გამხდარიყო. როგორც ბრიტანელი პრემიერ-მინისტრი ჰაროლდ მაკმილანი 1950-იან წლებში აცხადებდა “You’ve never had it so good,” მას ინტელექტუალებიც ეთანხმებოდნენ. ბევრის აზრით, სწორედ ამ პერიოდში უტოპია რეალობად იქცა და არა რომელიმე შორეულ გამოგონილ ქვეყანაში განუხორციელებელი გეგმის შედეგად, არამედ ტექნიკური პროგრესის მეშვეობით განვითარებულ ინდუსტრიულ საზოგადოებაში.

1960-იან წლებში დასავლურ საზოგადოებაში წარმოშობილმა სოციალურმა კონფლიქტებმა, 1973 წლის სანავთობო კრიზისმა და იმის გააზრებამ, რომ ინდუსტრიული საზოგადოება სასარგებლო წიაღისეულის ამოწურვად რაოდენობაზეა დამოკიდებული უარყოფითად იმოქმედა უტოპიური მრწამსის გავრცელებაზე. 1950-იანი წლების აყვავებულ ცხოვრებას ბოლო მოეღო, კაპიტალიზმმა საგრძნობლად გაზარდა განსხვავება ღარიბებსა და მდიდრებს შორის. *უცრად ათასობით მუშამ აღმოაჩინა, რომ მათი ჩანაცვლება თანამედროვე ტექნოლოგიებით იყო შესაძლებელი* და ინდუსტრიული საზოგადოების მიჩქმალული პრობლემები სააშკარაოზე გამოვიდა.

ტილორიზმი¹ და ფორდიზმი² დისტოპიური რომანის ჩამოყალიბების ერთ-ერთ მნიშვნელოვანი საფუძველია. ტილორიზმი XX საუკუნის დასაწყისში გავრცელებული ფაბრიკა/ქარხნების მართვის სისტემაა, რომელშიც პროდუქციის წარმოების დროს შესასრულებელი სამუშაო მრავალ მარტივად ასათვისებელ, მექანიკურ ამოცანადაა დაყოფილი. მუშა აღქმულია, როგორც უგუნური და უემოციო, პროდუქტის შესაქმნელად გამოსაყენებელი მექანიზმი. ტილორის სისტემაში მუშა ტექნიკას დაუფიქრებლად უნდა ემორჩილებოდეს, რადგან მეცნიერება იმდენად დიდებულია, რომ მუშა მას ვერასოდეს გაიგებს. ვლადიმერ ლენინი ტილორიზმს საბჭოთა კავშირის ეკონომიკის გაძლიერების საუკეთესო საშუალებად მიიჩნევდა. ტილორიზმის სისტემის პოპულარობა გამოწვეული იყო იმ დაპირებით, რომ პროდუქციის გაზრდის დროს ყველა მხარე მოგებული დარჩებოდა. ტილორიზმის კრედიტ ითვლებოდა თანამშრომლობა და არა ინდივიდუალიზმი. ერიკა გოთლიბის მოსაზრებით, ტილორიზმის სისტემა ბრწყინვალე საშუალება იყო ადამიანების რობოტებად გადასაქცევად (გოთლიბი 2001: 75).

ტილორიზმის მსგავსად ფორდიზმი XX საუკუნის დასაწყისში გავრცელებული სისტემაა, რომლის მიზანია მინიმალური ხარჯებით ყველა ფენის ადამიანისათვის ხელმისაწვდომი მასობრივი მოხმარების მსხვილმასშტაბიანი პროდუქციის წარმოება. ტილორიზმის სისტემაც მუშა ხელს ტექნიკის საშუალებით ანაცვლებს, რაც პროდუქტის წარმოებას ბევრად უფრო იაფს და იოლს ხდის, იმის გათვალისწინებით, რომ მასში ადამიანის ჩართულობა მინიმუმია. სამწუხაროდ, ფორდიზმის სისტემა ტექნიკას ადამიანთან შედარებით უფრო ღირებულად და ფასეულად მიიჩნევს, თუმცა ამ სისტემის დანერგვის მოსალოდნელი უარყოფითი შედეგები მხოლოდ ერთეულებს თუ აწუხებდათ, მაგალითად, ოლდოუზ ჰაქსლმა თავისი რომანი „საოცარი ახალი სამყარო“ (1932) ფაქტიურად ფორდიზმის კრიტიკას მიუძღვნა.

დისტოპიური ლიტერატურის ჩამოყალიბება უტოპიური სოციალიზმის თეორიის შექმნასთანაა დაკავშირებული. ნაშრომში „უტოპიის დასასრული“ (2010) კუმარი ერთმანეთისგან განასხვავებს ლიტერატურულ უტოპიასა და უტოპიური სოციალიზმის თეორიას. ლიტერატურული უტოპიის ავტორები გამონაგონსა და წარმოსახულს ეყრდნობიან და მხატვრულ ნაწარმოებებში მომავლის იდეალურ სახელმწიფოს აღწერენ. ისინი იმედს გამოთქვამენ, რომ სრულყოფილი მმართველობის მოდელი ოდესმე რეალობაში დამყარდება. საფრანგეთის ბურჟუაზიული და ინდუსტრიული რევოლუციების შემდეგ მოაზროვნეებს განუმტკიცდათ რწმენა, რომ სრულყოფილი საზოგადოების შექმნის ზღვარზე იყვნენ. მათ სჯეროდათ, რომ ინტელექტუალური და მატერიალური რესურსები საკმარისი იყო ახალი საზოგადოების შესაქმნელად. უტოპიური სოციალიზმის თეორიის შემქმნელები ჩარლზ ფურიერი, ჰენრი დე სეინტ სიმონი და მათი მხარდამჭერები თვლიდნენ, რომ გამონაგონი სრულყოფილი საზოგადოების შესახებ ოცნება წარსულისთვის უნდა ჩაებარებინათ და რეალური, საზოგადოების გარდაქმნის მეცნიერული სქემის შექმნაზე უნდა ეზრუნათ. ადამიანებს სჭირდებოდათ არა ლიტერატურული უტოპია, რომელიც გამონაგონზე იქნებოდა აგებული, არამედ მეცნიერებაზე დაფუძნებული რეალობასთან

¹ ტილორიზმი დაკავშირებულია ამერიკელი ინჟინრის ფრედერიკ ტილორის (1856-1915) სახელთან, რომელმაც ნაშრომში „მეცნიერული მენეჯმენტის საფუძვლები“ (1911) მასობრივი წარმოების ფუნდამენტური პრინციპები ჩამოაყალიბა.

² ფორდიზმის სისტემის სახელწოდება მომდინარეობს ამერიკელი მეწარმის ჰენრი ფორდის (1863-1947) სახელისგან. მან განავითარა და უმაღლეს საფეხურზე აიყვანა მასობრივი წარმოების ტექნიკა.

მჭიდროდ დაკავშირებული უტოპიური სოციალიზმი. XX საუკუნეში ლიტერატურულმა უტოპიამ გზა უტოპიური სოციალიზმის თეორიას დაუთმო (კუმარი 2010: 554).

უტოპიური სოციალიზმის თეორია რეალობად საბჭოთა კავშირის შექმნის შემდეგ იქცა. ის, რაც წიგნებში იყო აღწერილი, ხელშესახები ყოველდღიურობა გახდა. თუმცა, ერთი შეხედვით იდეალური სახელმწიფო ინდივიდს ჩაგრავდა. არ არსებობდა სიტყვის თავისუფლება, განსხვავებული აზროვნების ადამიანებს დევნიდნენ, ასახლებდნენ ან უარეს შემთხვევაში სასიკვდილოდ იმეტებდნენ. ყველანაირად ცდილობდნენ ადამიანში ინდივიდუალობის ჩაკვლას, რაც თითქოსდა სახელმწიფოს ძლიერების შესანარჩუნებლად კეთდებოდა.

1989 წლის აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნების რევოლუციებმა, კომუნისტური იდეების და საბჭოთა კავშირის დაცემამ უდიდესი ზეგავლენა მოახდინა უტოპიური სოციალიზმის თეორიაზე. აღმოსავლეთ ევროპის ინტელექტუალებმა კარლ მარქსის შრომებზე დაფუძნებული ექსპერიმენტის გაუმართლებლობა უტოპიის დასასრულად მონათლეს. შეუძლებელია, ინტელექტუალებს არ დაენახათ, რომ საბჭოთა კავშირი სინამდვილეში არ წარმოადგენდა იმ სრულყოფილ სახელმწიფოს, რომლის შექმნაზეც ისინი ოცნებობდნენ. მაგრამ, თანასწორობისა და ძმობის იდეით გატაცება იმდენად დიდი იყო, რომ მრავალი ჭკვიანი და განათლებული ადამიანი მოტყუვდა. ბევრი მათგანისათვის მხოლოდ ის ფაქტიც კი საკმარისი აღმოჩნდა, რომ საბჭოთა კავშირის სახით სოციალიზმის დამკვიდრების მცდელობა შედგა, თანაც არა რომელიმე პატარა ან წარმოსახულ, არამედ მსოფლიოს ერთ-ერთ უდიდეს და უძლიერეს ქვეყანაში.

დისტოპია, როგორც ლიტერატურული ფენომენი არსებობას 1900-იან წლებში იწყებს. ევგენი ზამიატინმა, ოლდოუზ ჰაქსლმა, ჯორჯ ორუელმა და რეი ბრედბერიმ დისტოპიის კლასიკური ნიმუშები შექმნეს.

დისტოპიური რომანის ლიტერატურული საფუძველი XIX საუკუნის ანტი-უტოპიური რომანებია. ზამიატინი ისევე ითვლება ანტი-უტოპიის ჟანრის ფუძემდებლად, როგორც მორი უტოპიის ჟანრის. თუმცა არც პირველი და არც მეორე მოსაზრებაა სწორი. მორმა მართალია გამოიგონა სიტყვა „უტოპია“, თუმცა *უტოპიური აზროვნება ძალიან ძველია და ის სათავეს ჯერ კიდევ ანტიკურ საბერძნეთში იღებს. ირმა რატიანის წიგნში „ქრონოტოპი ანტი-უტოპიურ რომანში: ესქატოლოგიური ანტიუტოპიის ინტერპრეტაციისთვის“ უტოპიის სათავედ ბერძნული მითოლოგია, კერძოდ კი ღმერთი კრონოსისა და „ოქროს ხანის“ შესახებ არსებული თქმულებებია მიჩნეული (რატიანი 2005: 18-19). კრონოსის მითმა მოგვიანებით სახეცვლილება განიცადა, მაგალითად, ჰესიოდემ ნაშრომში „შრომანი და დღენი“ კრონოსის მხოლოდ იდეალური სახე წარმოაჩინა და სრულყოფილი სამეფოს ლიტერატურული ალტერნატივა შექმნა. იდეალური სახელმწიფოს თავისებურებებს ეძღვნება, ასევე, პლატონის „სახელმწიფო“, რომელიც მორის „უტოპიამდე“ ბევრად ადრე, ჩვ.წ.აღ-მდე 380 წელსაა შექმნილი. ანტი-უტოპიური ელემენტები ზამიატინამდეც გვხვდება ჰესიოდეს ზემოხსენებულ ნაშრომში, ჯონათან სვიფტის, ჟიულ ვერნის, ჯეკ ლონდონისა და რა თქმა უნდა, ჰერბერტ ჯორჯ უელსის მხატვრულ ქმნილებებში. თუმცა უდავოა, რომ ზამიატინმა პირველმა შექმნა ახალი, არც თუ სახარბიელო სამყაროს ლიტერატურული მოდელი.*

სვიფტის გულივერის მოგზაურობა (1726) ერთ-ერთი პირველი სატირული რომანია, რომელიც დისტოპიის ჟანრის ნაწარმოებების ელემენტებს შეიცავს. მეცნიერების განვითარების საწყის ეტაპზე ჯერ კიდევ XVII-XVIII საუკუნეების დასაწყისში გულივერის მოგზაურობაში სვიფტი მოსალოდნელი საშიშროებების შესახებ გვაფრთხილებს. მწერალი

მფრინავი ქალაქის ლაპუტას მაგალითზე იმ მეცნიერებს აკრიტიკებს, რომლებიც უსარგებლო ექსპერიმენტებში დროს ფლანგავენ და თანდათანობით ბუნებას შორდებიან. სვიფტის „გულივერის მოგზაურობაში“ ნაჩვენებია ქვეყანა ტრიბნია ტოტალიტარული სახელმწიფოს მოდელია. სამეფოში ჩვეულებრივი ამბავია ჯაშუშების ყოველდღიურად დაჭერა და ლალატში ბრალდებით გასამართლება. ტრიბნიის მთავრობის მიზანია არა მარტო ის, რომ ადამიანებმა მხოლოდ ისე იაზროვნონ, როგორც ეს სახელმწიფოს აწყობს, არამედ ისიც, რომ მოქალაქეებმა რეალობის აღქმა სრულიად დაკარგონ.

ჯეკ ლონდონის რომანი რკინის ქუსლი (1908) ერთ-ერთი პირველი მხატვრული ნაწარმოებია, რომელშიც ტოტალიტარული მმართველობაა აღწერილი. ლონდონის რომანში ნაჩვენებია მთავრობა სასტიკად უსწორდება მისი სისტემის მოწინააღმდეგებს და არ ზრუნავს თავისი ხალხის კეთილდღეობაზე. ამავდროულად, წიგნში ავტორი დისტოპიისათვის დამახასიათებელ სხვა საკითხსაც ეხება, კერძოდ, ის კაპიტალიზმის განვითარების უარყოფით მხარეებს გვიჩვენებს.

დისტოპიის როგორც ლიტერატურული ჟანრის ჩამოყალიბებაში ასევე დიდი წვლილი ჰერბერტ ჯორჯ უელსს მიუძღვის. რომანში *თანამედროვე უტოპია (1905)* უელსი დაუღალავად საუბრობს მეცნიერებაზე დამყარებული საზოგადოების შექმნაზე და ავითარებს მოსაზრებას, რომ სრულყოფილი სახელმწიფოს დაარსების მიზნით მეტი ყურადღება უნდა დაეთმოს მეცნიერების განვითარებას (უელსი 2013).

პარადოქსს წარმოადგენს ის გარემოება, რომ უელსის ზეგავლენა მწერლებზე ჰაქსლი, ზამიატინი და ორუელი ბევრად უფრო მნიშვნელოვანია, ვიდრე მის მიერ შექმნილი ისეთი ანტი-უტოპიური რომანები, როგორებიცაა *დოქტორ მონროს კუნძული (1896)* და *როცა მძინარე იღვიძებს (1910)*. ზამიატინი რომანში *ჩვენ* და ჰაქსლი რომანში *საოცარი ახალი სამყარო* უელსის მიერ აღწერილი იერარქიული საზოგადოების მსგავს სტრუქტურას ქმნიან. ორუელი აღიარებდა, რომ რომანის *1984 (1949)* გეგმის პოვნა თავისუფლად შეიძლებოდა უელსის ადრეულ ნაწარმოებებში. ამავდროულად, დისტოპიური რომანების მწერლების მიზანს მხოლოდ უელსის მიბაძვა როდი წარმოადგენდა. რომანზე *საოცარი ახალი სამყარო* მუშაობისას ჰაქსლი მიზნად ისახავდა მკითხველისათვის უელსისეული უტოპიის საშინელი მომავალი ეჩვენებინა. თავისი რომანით ჰაქსლი წინამორბედის გამოგონილი უტოპიური სამყაროს წინააღმდეგ ილაშქრებდა. ორუელი კი ამბობდა, რომ ადოლფ ჰიტლერის ქმედებები მას უელსის მეცნიერულ უტოპიებს აგონებდა (კუმარი 1987: 9).

ერიკ რაბკინი მიჩნევს, რომ დისტოპიურ ლიტერატურას საფუძველი ჯერ კიდევ XIX საუკუნეში რომანტიკოსთა შემოქმედებაში ჩაეყარა. დისტოპიური რომანების პროტაგონისტად *დედამიწაზე ცეცხლის მომტანი აჯანყებული პრომეთე* განიხილება, რომელიც ეპოქის რევოლუციურ *მისწრაფებებს განასახიერებს, თუმცა ზოგიერთი მკვლევრისათვის* საუკუნის ნამდვილი არქეტიპი სატანაა. ჯორჯ გორდონ ბაირონი და პერსი ბიში შელიც სატანის მიმართ უფრო დადებითად არიან განწყობილი ვიდრე უფლის მიმართ. ღმერთი ჯოჯოხეთით მანიპულირებს და ადამიანებს აიძულებს შიშით აკეთონ ის, რაც მათ სურვილებს ეწინააღმდეგება. რომანტიკოსებისთვის ღმერთი დიქტატორია, რომლის დიქტატურასაც სატანა სამართლიანად და მამაცურად დაუპირისპირდა. სატანა ტირანული მმართველობის წინააღმდეგ ამხედრებული ინდივიდია. ის გარემოება, რომ სატანა პირველი იყო, ვინც მსოფლიოს ისტორიაში აჯანყდა, ხსნის მის მიმართ განსაკუთრებული პატივისცემითა და თანაგრძნობით განმსჭვალულ დამოკიდებულებას. დისტოპიაში, სადაც მთავრობა ყოვლისშემძლე ღმერთად გვევლინება, სატანას როლი ერთადერთი გამოსავალი რჩება მათთვის, ვისაც რობოტად გადაქცევა არ სურს (რაბკინი 1983: 65).

ლიტმცოდნეობაში ასევე განხილვის საგნად რჩება თუ რომელი ტექსტი შეგვიძლია მივიჩნიოთ პირველ დისტოპიურ ტექსტად. *კუმარის მოსაზრებით, მორის უტოპია არა მარტო უტოპიის, არამედ ანტი-უტოპიის საწყის ნაწარმოებადაც გვევლინება.* მოაზროვნეების ერთი ნაწილი პირველ ანტი-უტოპიურ ქმნილებად ჯოზეფ ჰოლის სატირიკულ შრომას, *Mundus Alter et Idem* (1605) მიიჩნევს. აგრეთვე, ერთ-ერთი პირველი დისტოპიური ნაწარმოები V საუკუნეში შესრულებული წმინდა ავგუსტინის (Augustine) ნაშრომი *კაცთა ქალაქი (City of Man) შეიძლება იყოს, რომელიც უპირისპირდება იგივე ავტორის შრომას ღვთის ქალაქი (City of God)* და ნიკოლო მაკიაველის, *პრინცს* (1532), ხოლო *მერი შელის ფრანკენშტეინი (1818) ერთ-ერთი პირველი რომანია, რომელშიც მეცნიერების განვითარების უარყოფითი შედეგებია ნაჩვენები (გოთლიბი 2001: 10).*

გოთლიბის მოსაზრებით, დისტოპიური რომანის ლიტერატურულ წინაპირობად აგრეთვე შეიძლება მივიჩნიოთ ფიოდორ დოსტოევსკის რომანში *ძმები კარამაზოვები* (1879) ჩართული ალეგორიული მოთხრობა „დიდ ინკვიზიტორზე“. დიდი ინკვიზიტორის მიხედვით, ის ადამიანებზე მათი სურვილით ბატონობს. ადამიანებს თავისუფლება კი არ სურთ, მათ სჭირდებათ ბედნიერება, ხოლო ადამიანი მხოლოდ იმ შემთხვევაში იქნება ბედნიერი თუ თავისუფლებას დათმობს. დოსტოევსკის დიდი ინკვიზიტორი ასეთი პოპულარულია იმის გამო, რომ ის თანამედროვე სამყაროს ლიბერალიზმს და განმანათლებლობის იდეებს უპირისპირდება (გოთლიბი 50: 2001).

თანამედროვე ცხოვრებაში დისტოპიური რომანების მზარდი რაოდენობა სამყაროში მიმდინარე პოლიტიკურ მოვლენებს შეგვიძლია დავუკავშიროთ - ომები ერაყში, ავღანეთში, სირიაში, სამოქალაქო ომი პაკისტანში, ტერორისტული თავდასხმები. ამ მოვლენების დაგვირგვინებაა ეკონომიკური კრიზისი, რომელიც 2008 წელს ამერიკაში დაიწყო და მთელ მსოფლიოს მოედო. 1930-იანი წლების დიდი დეპრესიის შემდეგ ეს ყველაზე დიდი ეკონომიკური ვარდნა იყო. კიდევ ერთხელ განადგურდა სტაბილური, მდიდარი და მშვიდობიანი ერთიანი სამყაროს შექმნის იდეა. დღეს უკრაინაში განვითარებული მოვლენები კი ნათლად გვიჩვენებს რუსეთის ტოტალიტარული რეჟიმის მისწრაფებას შელახოს უკრაინელი ხალხის თავისუფალი ნება, ხოლო ინდივიდის დამოუკიდებლობის შელახვა დისტოპიური რომანის ერთ-ერთი წამყვანი თემაა.

ლიტერატურა:

1. ბუკერი, მ.კ. (1994): *The dystopian impulse in modern literature: Fiction as social criticism*. Santa Barbara, CA: Greenwood Press.
2. გოთლიბი, ერიკა (2001): *Dystopian fiction east and west: Universe of terror and trial*. Quebec City, Canada: McGill-Queen's University Press
3. კლეიხი გ. (2017): *Dystopia: A Natural History*. Oxford: Oxford University Press
4. კუმარი, კრიშან (1987): Utopia and Anti-Utopia in Modern Times // მოძიებული 20 თებერვალი, 2016. cas.umkc.edu
5. კუმარი კრიშან (2010): *The Ends of Utopia*. Johns Hopkins University Press. აშშ.
6. რაბკინი 1983 – Rabkin E. S. (Ed.). (1983). *No place else: Explorations in utopian and dystopian fiction*. Carbondale, IL: Southern Illinois University Press.
7. რატიანი, ირმა (2005): ქრონოტოპი ანტიუტოპიურ რომანში: სქატოლოგიური ანტიუტოპიის ინტერპრეტაციისთვის. თბილისი: თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა.

8. უელსი, ჰ.გ. (2013): A Modern Utopia. მოძიებული 5 ოქტომბერს, 2016. www.gutenberg.org
9. ჰაქსლი, თ. (1863) : *Evidence As To Man's Place In Nature*. London, England: Williams & Norgate

Tamta Amiranashvili
Akaki Tsereteli state University

Dystopian Novel as a Literary Phenomenon in XX Century

Abstract

"Dystopia", an opposing term to "Utopia," depicts negative tendencies of authoritarian governments and modern technological world. The origin of dystopia is closely related to the events and radical changes taking place in XX century. The first and second world wars, creation of the Soviet Union and eventually, other totalitarian regimes, atomic bombing of Hiroshima and Nagasaki, ecological crisis, violence, genocide, massive deportations of people in Central and East Europe, devastated economics of Europe and the beginning of The Cold War became a fruitful basis for "flourishing" dystopian literature. Anti-Utopian Novel is a literary predecessor to Dystopian Novel, elements of which can be found in Jonathan Swift's, Jules Verne's, Jack London's and Herbert George Wells' novels. While Yevgeny Zamyatin, Aldous Huxley, George Orwell and Ray Bradbury created classic models of Dystopian Novel.